

LIETUVOS TEISINIŲ INSTITUCIJŲ INTELEKTINĖS SCHEMOS ŠALIES TEISINĖJE SISTEMOJE

Algimantas Urmonas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Administracinės teisės ir proceso katedros vedėjas
profesorius socialinių mokslų daktaras
Adresas: Ateities g. 20 LT-08303 Vilnius
Tel. (+370 5) 271 4545
El. paštas: atk@mruni.eu

1. Subtili vadovėlio vizija ir misija

Recenziją¹ pradėsiu nuo to, kad prof. dr. Egidijaus Kūrio pateikta vadovėlio pratarinė – intelektinis smūgis visiems autoriams, sausu akademinio stiliu rašantiems vadovėlius. Aukšta mokslinė gaida, intelektinėmis kategorijomis pateikiami ne tik vadovėlio strategijos metmenys, bet ir visos Lietuvos teisinių institucijų sistemos koncepcija. Pratarinė *a priori* rodo, kad ir vadovėlis gali turėti subtilų monografinį atspalvį. Kita vertus, monografiškumo fenomenas atmetamas, kai autorius „atviru, nesukaustytu žvilgsniu“ moko vadovėlio skaitytoją „aprepti teisę kaip visumą ir mokėti ją analizuoti bei vertinti kritiškai“ (p. 9). Studento kritiškai diskrecinis mąstymas įvardijamas ir kaip pagrindinis vadovėlio ugdomasis tikslas. Šiuo požiūriu ir pats profesorius įsiparei-

goja mokslinio redaktoriaus intelektinėmis galiomis kritiškai komentuoti vadovėlio bendraautorių tekstus, įvairius informacinius šaltinius. Toks diskusinio bendravimo su bendraautoriais ir skaitytoju modelis yra profesionaliai iškilus ir formuoja pagarbūs bendravimo santykius, mano, kaip recenzento, lūkesčius, kad akademinėje realybėje gali formuotis nauji profesinio lygmens santykiai ne tik tarp dėstytojų, bet raginant prie tokio bendravimo stiliaus jungtis ir studentus, kitus skaitytojus. Tai provokuojanti remarka Lietuvos viešajam diskursui, kuriame profesionalūs teisininkai „varomi“ į socialinę atskirtį. Šiuo atveju siūlomas ir gyvai palaikomas artimas bendravimo stilius vadovėlyje yra geriau negu edukologinės rutinos raiškos priemonės.

Norėčiau akcentuoti kai kurių intelektinių kategorijų, vartojamų pratarinėje, funkcijas. Antai, „konvencinės sistemos samprata“, „labai supaprastintos teisės apibūdinimas“, „knygų teisė“, „visa Lietuvos teisinių institucijų sistema“ – mokslinės kategorijos, kurios fokusuoja ir atskleidžia

¹ Armano Abramavičiaus, Lauro Butkevičiaus, Jauniaus Gumbio... [et.al.]; mokslinė recenzija sudarytojo ir mokslinio redaktoriaus Egidijaus Kūrio vadovėliui „Lietuvos teisinės institucijos“ teisėtvėkmos lūkesčių ir realijų kontekste.

vadovėlio aiškinamąsias tiesas, teisinio mąstymo paradigmas, turinio diskurso temas.

Kitas svarbus edukacinis segmentas – nuostata, kad „dėstymo kritiškumas nėra savitikslis: siekiama studentui parodyti geros teisėkūros galimumą ir būtinumą“ (*ibid.*). Toks susikoncentravimas į teisėkūrą neapsunkina skaitytojo dėmesio, atsitraukiant nuo vadovėlio teksto ir teisėkūros šaltinių į gausius supriešinamųjų nuomonių teisinės literatūros šaltinius. Mokomasis ugdymo diskursas yra orientuotas į asmens mąstymo tobulinimą per teisinio reguliavimo savižiną (refleksiją).

Tačiau puikiai parašytas vadovėlio tekstas sukelia dvi galimų diskusijų kryptis, kurios susijusios su edukologiniais teisinio mąstymo tikslais:

- a) recenzentui kyla mintis „pamatuoti“ vadovėlio tekstą, išsiaiškinant, kiek vadovėlis yra monografinis ir ar šis stilius atitinka studentų teisinės refleksijas;
- b) ar parašytas vadovėlis laikantis pozityviosios teisės pozicijų (gal būtų geriau – nuostatų vietoj pozicijų) neformuoja studentų mąstymo mechaninio formalizmo kryptimi? Mąstant socialinių mokslų kategorijomis teisė yra socialiai sąlygota – socialinis reiškinys. Todėl teisės aiškinimas per teisę plačios argumentacijos požiūriu turi savo galimybių ribas, nes grynosios teisės akcentuacijos, mano požiūriu, igyja tam tikrą apologetinę atspalvį. Suprantama, pozityvioji teisė yra teisės mokslų vertybė, bet kaip ir kiekvienas reiškinys turi savo vartosenos ribas. Neįkainojamas ir pozityviosios teisės indėlis į įstatymų leidybą. Kintant teisės sampratoms, kyla prieštaravimas

tarp pozityviosios teisės formalizmo ir teisės, kaip socialinio reiškinio, traktavimo nuostatų. Antai, šis prieštaravimas reiškiasi tarp įstatymo viršenybės ir teisės viešpatavimo principų sprendžiant įstatymų įgyvendinimo klausimus įvairių praktinių situacijų sankirtose. Regis, visuomenės pasipiktinimas kyla dėl tokių teismų sprendimų, kai konkuruojant įstatymų viršenybės ir teisės viešpatavimo principams priimamas formalus teismo sprendimas, remiantis įstatymo viršenybės principu. Manau, tai teisinio mąstymo rezultatas, išimtinai grindžiamas pozityviosios teisės tradicija. Mano požiūriu, vadovėlyje turėtų būti išlaikoma pozityviosios ir šiuolaikinės teisės sampratų dermė. Studentų mąstymas apims didesnę socialinį lauką tiek esamo, tiek galimo teisinio reguliavimo požiūriu.

Recenzentas įsipareigoja tais klausimais diskutuoti dėl sisteminio studentų mąstymo ugdymo. Tai jokių būdu neįpareigoja vadovėlio autorių keisti savo pozicijų.

2. Vadovėlio architektonikos ir turinio pateikimo vertybiniai parametrai

Vadovėlio originali architektonika – prartarmė, įžanginė, pirmoji, antroji ir trečioji dalys, mokslinio redaktoriaus komentarai – išsiskiria subtilia, nuosekliai nagrinėjamų klausimų logine schema, susijusia su vadovėlio vizijos (skaitytojo kritiniu mąstymu) įgyvendinimu.

Teisinių institucijų tema yra išskirtinė Lietuvos teisinės sistemos dalis. Recenzento nuomone, Lietuvoje neišvengta kai kurių teisinės sistemos modelio kūrimo konceptualių klaidų, įstatymų leidėjams politinėmis

pastangomis be teisės profesionalų rengiant Teisinės sistemos reformos metmenis. Šių metmenų redakcijos yra moraliai pasenusios ir iki šiol rodo nebaigtą Lietuvos teisinės sistemos vaizdą. Nebaigtas ir teisinių institucijų pristatymas. Teisinių institucijų vykusios pertvarkos palieka jas pakankamai uždaromis sistemomis. Uždarumas lemia žinybiškumą, biurokratizmą, žmogaus teisių pažeidimus, iš dalies korupciją. Teisinių institucijų veiklos filosofija nepakankamai adekvačiai susijusi su teisine sistema, teisės filosofija apskritai. Todėl teisinių institucijų veiklos tikslai, uždaviniai, funkcijos, struktūros vystosi labiau ekstensyviai nei intensyviai. Ekstensyvus vystymas tampa save aptarnaujančiu faktoriumi ir trukdo „gamybinių“ struktūrų veiklos plėtrą. Konceptualiai nenustačius teisinių institucijų infrastruktūros sampratos, institucijų reformos metmenys yra deklaratyvūs. Visi minėti sisteminiai trūkumai – savitas akibrokštas teisinės valstybės temai. Todėl vadovėlio struktūra, institucinis, funkcinis ir procesinis požiūris į teises institucijas yra maloni išimtis teisinių institucijų tema, tinkamas pavyzdinis modelis, galintis palengvinti įstatymų leidėjui užpildyti nebaigtus teisinės sistemos reformos darbus.

Įžanginėje dalyje nuosekliai metodologiniam mąstymui pateikiama „Teisinių institucijų samprata ir sistema“.

Pirmoji dalis „Teisminė valdžia“ logiškai pradedama teismo sampratos suvokimu, toliau teismo institucinį išskirtinumą susiejant su valdžios galia – teisminės valdžios tema. Tai du vertybinės atspirties taškai, logiškai leidžiantys tolygiai atskleisti Lietuvos teismų raidą, jų šiuolaikinę sistemą

ir jos sąrangos elementus: Konstitucinį Teismą, bendrosios kompetencijos ir administracinius teismus. Pirmąją dalį logine seka užbaigia teismų, teisėjų ir teisminės valdžios nepriklausomumo imperatyvai ir jų garantijos, parodantys teismų valdžios sąveikumą ir vadovėlio vizijos teisiškai mąstyti funkcionalumą.

Susipažinus su visomis vadovėlio temomis galima teigti, kad *teisminės valdžios tema* yra pagrindinė, nes kitos vadovėlio dalys skirtos atskleisti sąsajas su teisingumo įgyvendinimo misija.

Antroji dalis „Teisinės institucijos, nepriskirtos teisei valdžiai“, nors ir rašyta didelio autorių kolektyvo, perima anksčiau temų pateikimo metodologinius principus, parodo, kaip kiekviena iš minimų vadovėlyje institucijų dalyvauja teisingumo įgyvendinimo veikloje.

Apmąstant teisinių institucijų, nepriskirtų teisei valdžiai, analizės galimybes antrajam šio vadovėlio leidimui (arba antrajai knygai), pageidaučiau tik keletu dalykų: temų, jungiančių šias institucijas su Lietuvos teisine sistema, ir pasamprotavimų apie šių institucijų statinių ir dinaminių modelių charakteristikų santykį.

Trečioji dalis „Valstybės kontroliuojamos teisinės profesijos“ loginiu požiūriu „aptarnauja“ vadovėlio pirmos ir antros dalies temas. Tai profesijos, orientuotos į viešojo intereso vertybių teisės ir teisinėse sistemose užtikrinimą. Valstybės kontrolės būtinumas kyla iš to, kad valstybė privalo užtikrinti šių minimų knygoje funkcijų įgyvendinimą šalyje, nors funkcinis įgaliojimus perdavė asmenims, besiverčiantiems savarankiška profesine (privačia) veikla (už atlygį).

3. Metodologinis pamąstymas teisinių institucijų sampratos ir sistemos klausimais

Įžanginėje vadovėlio dalyje prof. E. Kūris, suvokdamas sąvokų ir kategorijų svarbą teisinio mąstymo procesuose, teisinės kalbos poveikiui pažinti analizuoja kategorijos „teisinės institucijos“ vartoseną tiek plačiau, tiek siaurąja reikšme. Pabrėžia, kad vadovėlyje „teisinės institucijos“ vartojamos siaurąja reikšme. Taip pat knygoje yra nagrinėjami konkuruojantys savo tam tikrais požymiais kiti instituciniai subjektai – „teisės saugos institucijos“, „kontrolės“, „operatyvinės veiklos“, „teisingumo institucijos“. Vadovėlyje analizuojami ordinarinės teisės aktai, pozityvistinės teisės sampratos lygmeniu bandoma rasti taisyklingai ir netaisyklingai (klaidingai) vartojamas sąvokas ir kategorijas.

Su visa pagarba tikintiems pozityvistinės teisės galiomis, manau, kad vertėtų studentus kviesti mąstyti plačiau, pasitelkiant filosofijos ir logikos mokslus, kurie nagrinėja sąvokas ir kategorijas naudodami objektyvius metodologinius instrumentus. Tuokart į teisinių institucijų kategorijos objektyvią apibrėžtį galima kartu žvelgti kaip į tam tikrą pažinimo objektą ir kaip į loginių klasių fenomeną. Prof. V. Sezemanas yra pažymėjęs, kad „*visoks pažinimas turi būti teisingas*“, tai yra pažinimo reikšmė ir uždavinys. Tatai reiškia: *subjektas turi pažinti objektą tokį, koks jis yra iš tikrųjų*, tai yra teigti tikrai tai, kas yra pačiame objekte iš tikrųjų, ką apsprendžiama jo prigimtis ir esmė. Tyrinėdami pažinimą, turime todėl iškelti klausimą: kaip galimas toks atitikimas tarp subjekto minčių ir objekto, į kurį yra jos nukreiptos, bet kuris egzistuoja nepri-

klausomai nuo šių minčių. Kitaip sakant: ar teisingas pažinimas yra galimas, ir jeigu jis yra galimas, tai kokiomis sąlygomis?“ [6, p. 6].

Juolab kad įstatymų leidybos procese, sutinkant su autoriumi, apstu tų pačių teisės sąvokų ir kategorijų vartosenos įvairovių (klaidų), dažnai turinčių skirtingus turinio požymius. Iš dalies išskirdamas kai kuriuos esminius teisinius operuojamų kategorijų požymius (p. 19), autorius nebaigia iki galo loginės analizės, nes apsiriboja dažniausiai teisės kategorijų klaidų fiksavimu. Kartais dėl to susidaro net jutiminis įspūdis, kad ordinarinė teisė – tai klaidų teisė. Be abejo, galima diskutuoti su recenzentu, svarstant, ar tai buvo būtina daryti šiame vadovėlyje. Manau, vadovėlio vizijos požiūriu (studentų teisinio mąstymo tikslai), studentas turėtų gebėti dirbti su teisinės kalbos tekstais, pasitelkdamas kitus mokslus. Tuokart teisės mokymasis (atsimenant, kad teisė yra socialiai nulemta) turės sinergetinį efektą – sujungiant bendras kelių mokslų pastangas bus galimas gilesnis teisės pažinimas.

Apibūdindamas teises institucijas, prof. E. Kūris nurodo šių institucijų, kaip jis pats pripažįsta, „anaiptol ne išsamų – teisinių institucijų *funkcijų* sąrašą“, nes „nerasime nė vienos institucijos, kurią vykdo *visos* teisinės institucijos“ (p. 23). Matyt, dėl panašių priežasčių nurodomas šešių būdingų tam tikrų požymių tikriausiai nebaigtinis sąrašas. Regis, studentai supažindinami su abstrahuotais teisinio mąstymo rezultatais. Teisinių institucijų (dalies pabaigoje vienu sakiniu klasifikuotos teisinės institucijos) gilesnės analizės prielaidos perkeliamos į kitas vadovėlio dalis. Tačiau įžanginės dalies pabaigoje studentams pateikiami aštuon-

ni su teisinių institucijų samprata ir sistema susiję klausimai keičia recenzento požiūrį į ką tik aptartą abstrahavimą, jau išvelgiant inovacinius edukacinius štrichus. Į penkis sąrašo klausimus studentams siūloma atsakyti nedelsiant, o į likusius tris „siūloma atsakyti perskaičius visą knygą“ (p. 24). Tai sukelia tam tikrą eustresą – motyvacinę jėgą, suteikiančią vadovėliui neįprasto skaitymo kultūros skonį ir sutelkiančią studentus įveikti nacionalinės teisinės sistemos, teisės mokslo ir autoriaus knygos pradžioje pateikiamus teisinio suvokimo sunkumus bei duodančią studentams viltį, kad teisinio mąstymo kliūtys yra nugalimos.

4. Ar galimas teisminės valdžios intelektualinės paradigmos poslinkis: nuo teismų sampratos, teisminės valdžios, jos absoliuto – Konstitucinio Teismo, bendrųjų, administracinių teismų iki teisėjų statuso veiksmių, nulėmusių teisėjų gebėjimus naudotis teisminės valdžios galiomis?

Šis retorinis klausimas, be abejo, skiriamas vadovėlio autoriams, norint išgvildinti politikų visuomenėje inicijuotą polemiką, pagrįstą nepasitikėjimo stigmomis, apie teismų sistemos reformos būtinumą.

Paanalizuokime, kokius atsakymus netiesiogiai teikia vadovėlio autoriai ir jo intelektualinių pratybų sumanytojas – prof. E. Kūris.

Pirmąpradė pažintis su **teismo** sąvokos apibrėžtimi pradedama pirmuoju 2 skyriaus sakiniu, primenant, kad „Teismu vadiname valstybės organą, kurio paskirtis – vykdyti teisingumą“ (p. 27). Matyt, ir patys autoriai nelabai pritaria archajiškam „valstybės

organo“ kategorijos terminui, nes toliau vartoja valstybės *institucijos* terminą. Reikia pripažinti, kad teismo sąvoka nagrinėjama sisteminiu požiūriu, joje išskiriant esminius šio teisinio pažinimo požymius. Prie pagrindinio (galutinio) teismo sąvokos apibrėžimo einama kumuliatyviai. Sąvoka „auginama“ net istoriniu požiūriu, parodant teismų nepriklausomybės tapimo pagrindinius bruožus – teisėjų įgaliojimus vykdyti nepriklausomą teisingumą, teisės taikymą ją plėtojant (p. 27–28). Kaupiamuoju būdu atrenkant esminius požymius, teismo samprata igauna *institucinę* (akcentuojant teismą kaip instituciją) ir *funkcinę* (teisingumo vykdymo požiūriu) traktuotes. Todėl vadovėlyje logiškai parodoma šių požymių kumuliatyvi priklausomybė: „*institucinė ir funkcinė teismo sampratos suponuoja viena kitą: teismas yra institucija, kuri vykdo teisingumą byloje, o teisingumo byloje negali vykdyti niekas kitas, išskyrus tam skirtą instituciją*“ (p. 29). Tęsiant kumuliatyvią požymių atranką, pasitelkiant teisingumo vykdymo požymį daroma išvada, kad „teisingumo vykdymas yra *procesas*, kurio metu įvertinamos faktinės bylos aplinkybės, nustatoma, kokia teisėjams taikytina, o šalys rungiasi pateikdamos teismui įrodymus ir argumentus. Taigi sąvoka „teismas“ be institucinės ir funkcinės prasmės turi ir *procesinę prasmę*“ (ibid.).

Vadovėlyje išskirta dar viena detalai analizuota kategorija – **Lietuvos teismai**, kurie sudaro šalies *teisminės valdžios sistemą* ir turi institucinę bei funkcinę prasmes. Reikia pažymėti, kad šie ir pirmiau minėti prasmių potėpiai yra svarbūs teisinio mąstymo požiūriu, nes padeda studentams atskleisti vartojamų sąvokų ir kategorijų sistemines

jungtis. Studentams svarbu suvokti, kad konceptuali teisės termino (žodžio) reikšmė neegzistuoja pavieniui, ji yra tam tikrame teisinių reikšmių santykiyje su kitų sąvokų ir kategorijų konceptualiomis prasmėmis, kitaip sakant, žodžių, esančių viename teisinės tikrovės „semantiniame lauke“. Šio „lauko“ žodžių, sąvokų ir kategorijų reikšmės sudaro vieną teismų ir teisminės valdžios platesnės ar siauresnės apimties teminę grupę. Būtent toks metodologinis semantinių laukų vertinimo požiūris leidžia vadovėlio autoriams daryti skirtį iš Lietuvos teismų visumos (vienos teminės grupės), matant joje *siaurąją*, „griežtąją“ *teismo sampratą*, kuri kyla tiesiogiai iš Konstitucijos (p. 30) ir Europoje vartojamą – *jurisdikcinių požiūriu platesnę* (nei Lietuvos Respublikos ir daugelio kitų šalių konstitucijose, kitą teminę grupę) *teismo sampratą*, kylančią iš *Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo* jurisprudencijos (p. 30–31). Pirmoji grupė autorių įvardyta kaip „tikrieji“ teismai, o antroji – *ikiteisminio ginčų nagrinėjimo institucijos*. Antroji grupė kitose šalyse ir Lietuvos autorių kai kuriuose šaltiniuose vadinama dar kvaziteismais, bet pastarieji neapsiriboja ikiteisminio ginčų nagrinėjimo institucijomis.

Autoriai, aiškindami Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudenciją dėl Lietuvos valstybės institucijos – Mokestinių ginčų komisijos prie Lietuvos Vyriausybės priskyrimo prie teismų klausimą pagal Europos Bendrijos steigimo sutarties 234 straipsnio (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 267 straipsnį) prasmę konkrečioje byloje, griežtai pažymi, kad „pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus; ji yra

ikiteisminio ginčų nagrinėjimo institucija“ (p. 31). Recenzento nuomone, vadovėlis turi padėti studentams ne vien pozityvistinės teisės požiūriu išsiaiškinti galiojančių teisės aktų prasmes, bet ir parodyti galimus minties poslinkius pereinant iš vienos teisinės situacijos į kitą. Pavyzdžiui, atskleidžiant Mokestinių ginčų komisijos *institucinę*, *funkcinę* ir *procesinę* transformaciją į specializuotą teismą. Edukaciniu požiūriu vietoje pateikiamų klausimų galėjo būti formuojama mokomoji užduotis, kad studentai nurodytų teises sąlygas, pagal kurias Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pagal Lietuvos Konstituciją ir įstatymus būtų laikoma teismu.

Itin prasminga dr. Elenos Masnevaitės siūloma diskusija dėl sąvokos „teisingumo vykdymas“. Šis mokslinis ginčas glaudžiai susijęs su mūsų jau aptarta diskusija dėl teismo sampratos. Todėl nesunku iš anksto nuspėti autorės mintis, kas yra teisingumo vykdymo subjektai ir asmenys, dalyvaujantys vykdančiam teisingumą (ne vien teismo proceso požiūriu). Tačiau, man regis, mokslinio redaktoriaus sudėtinga kalbine forma pateiktas komentaras noromis nenoromis neįneš studentams papildomo aiškumo į kategorijos „teisingumo vykdymas“ sampratą, bent tuo pavyzdžiu, kad nereikia painioti *teisingumo vykdymo* ir *vykdymo proceso* (p. 34). Studentams gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad vykdymo procesas visiškai nėra susijęs su teisingumu. Manychiau, kad skirties problemų kilo vien dėl pozityviosios teisės požiūriu užaštrinto *teisinės formos* akcento, „užmirštant“ bendrinį teisingumo *socialinį turinį* ir atsiribojant nuo to, kad teisingumas yra

daugiafunkcinė sąvoka. Regis, vadovėlyje tikslinga aiškinti ir rodyti sąvokų ir kategorijų sąsajas. Akcentuojant vien formos absoliutą, galima manyti, kad Teisingumo ministerija uzurpuoja iš teismų teisingumo vykdymo funkciją. Studentai turi suvokti, kad bet kokia sąvokos forma turi susisiekti su jos turiniu. Tuo požiūriu pagal sąvokų apibrėžimo taisykles gal reikėjo grįžti prie žodžio „*teisingumas*“ etimologinės reikšmės. Tada sąvokų ir kategorijų puokštėje visos jų reikšmės užimtų savo vietas. Teisingumą suvokiant vertybiniu požiūriu, natūralu, kad ministerija viešojo administravimo būdais pagal jai priskirtą kompetenciją vykdo organizacinę veiklą, susijusią su vertybių teisingumo srityje reguliavimu, apsauga, informavimu, priešingų interesų derinimu, socializaciniu – auklėjamoju darbu, o teisingumo vykdymas teismuose reiškiasi išimtinė teisinių vertybių apsaugos *jurisdikcine procesine forma* (pagal Konstitucijos 109 straipsnį). Tačiau minėtasis „*vykdymo procesas*“ yra teisingumo vykdymo plačiaja, ne teismo *jurisdikcinės procesinės formos* prasme, loginis tęsinys – teisingumo įtvirtinimo veikla. Įsigaliojusio sprendimo nevykdymas, dalinis įvykdymas rodys teisingumo vykdymo (pagal Konstitucijos 109 straipsnį) disfunkciją. Norisi išskelti retorinį klausimą: ar yra vykdomi ir įvykdomi visi teismų sprendimai? Juk dėl to visuomenėje vyksta įnirtinga diskusija. Nusišalinti nuo jos – reiškia apnuoginti teisingumo vykdymą, pakęsti populistines intervencijas į teismų santvarkos ir teisėjų nepriklausomumo pamatus. Studentams suvokiant, kad teisingumas yra daugiafunkcinė ir tarpdisciplininė sąvoka, atsiveria platesni teisinio mąstymo akiračiai, teismų

veiklos tobulinimo matymas. Socialiniai mokslai plačiai nagrinėja Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio sąsajas su socialiniu teisingumu [5]. Todėl turint omeny, kad teisingumo vykdymas (pagal Konstitucijos 109 straipsnį) yra socialinio teisingumo apraiška (dalies – visumos santykiai), jis sietinas ir su socialinės raidos procesais, kurie pastaruoju metu apima ir teismų reformavimo problemas [4; 8]. Tuo požiūriu 2 skyriaus pabaigoje – formuluojamą klausimą: „Kodėl dalyvavimas vykdant teisingumą ir teisingumo vykdymas nėra tapačios kategorijos?“ keisčiau užduotimi: „Nustatykite kategorijų „dalyvavimas vykdant teisingumą“ ir „teisingumo vykdymas“ apibrėžčių bendruosius (rūšinius) ir skiriamuosius požymius“.

Įdomiai pateikiamos autorių nuostatos apie *teisminės valdžios sampratą*. Išlaikomas conceptualus probleminių nuostatų nagrinėjimo tęstinumas. Antai, teisminės valdžios kategorijos analizė siejama su pirmiau nagrinėtos sąvokos „teismas“ teisinėmis idėjomis. Vėlgi teisinei analizei pasitelkiami institucinis, funkcinis ir procesiniai aspektai. Minėta, kad šioje dalyje yra tam tikras „nesutarimas“ tarp vadovėlio ir monografinio rašymo stiliaus. Manychiau, vadovėlyje reiktų daugiau vietos skirti terminologiniam diskursui, susijusiam su sąvokos „valdžia“ apibrėžtimi. Studentai geriau suvoktų terminų „valdžia“, „valstybės valdžia“, „valdžios pasidalijimo principas“, „įstatymų leidžiamoji valdžia“, „vykdomoji valdžia“, „teisminė valdžia“ sąsajas. Visas minėtas kategorijas skaitytojai suvoktų geriau, jei būtų atskleista etimologinė sąvoka „valdžia“. Žodis „valdžia“ kilmės požiūriu reiškia *teisę ar galią ir gebėjimus*

pajungti kitus savo valiai. Etimologinė reikšmė yra ir pirminis pagrindas planuoti teisinę kalbą, jos kategorijas, šiuo atveju aplipdant sąvoką „valdžia“ atitinkamais predikatais, kurie papildys šios sąvokos transformacijos į tam tikrą kategoriją turinį naujais pagrindiniais teisiniais požymiais. Man regis, būnant skaitytojo pozicijoje, nagrinėjamų sąvokų ir kategorijų aiškinimas įgauna stiprų mistinį atspalvį. Skaitytojui reikia pagarbiai „išskalti“ garsių autorių suformuluotas definicijas, mažiau paliekant vietos individualiam teisiniam mąstymui, keliaujant nuo sąvokų etimologinių reikšmių iki vertybinių konstitucinių tikslų.

Visas trečiasis skyrius apie *teisminės valdžios sampratą* pateiktas skaitytojui aiškia teisine kalba. Imponuoja prof. E.Kūrio mintys apie *teisėjo, kartu ir visos teisminės valdžios vaidmenį politinių valdžių ir apskritai politikos atžvilgiu*, santykių įvairovę, *apibūdinamą mokslinėje literatūroje ir viešojoje erdvėje* (p. 39). Pritariu autoriaus pozicijai, kad grynai instrumentinė teismo ir teisėjo vaidmens samprata, atėjusi iš sovietinės sistemos, yra disfunkcinių santykių apraiška teismuose ir Lietuvos žmonių teisinėje sąmonėje.

Teisminės sistemos ir teisminės valdžios raidos pagrindinės tendencijos išnagrinėtos 4 skyriuje, atskleidžia vykusius sisteminius pokyčius nuo antrosios XVI amžiaus pusės iki šių laikų. Recenzento nuomone, skaitytoją turėtų sudominti vadovėlyje pažymėti įdomiausi Lietuvos teismų raidos faktai:

1. Iki antrosios XVI amžiaus pusės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje teismo funkcijas vykdė valdymo institucijos, o aukščiausia teisminė valdžia buvo Didysis kunigaikštis ir Ponų taryba.

2. 1564–1566 m. buvo įsteigti nuo administracijos iš dalies nepriklausomi pavieto teismai. Apeliacine instancija liko didysis kunigaikštis ir Ponų taryba. 1581 m. įsteigtas apeliacinės instancijos teismas – Vyriausiasis Lietuvos tribunolas.
3. 1791 m. gegužės 3 d. priėmus Konstituciją buvo numatyta vietoje pavieto teismų steigti pirmosios instancijos žemės teismą, o antrosios instancijos teismu ir toliau turėjo būti Vyriausiasis Lietuvos tribunolas. Buvo numatoma itin svarbi nuostata atskirti teisminę valdžią nuo įstatymų leidžiamosios ir karaliaus valdžios. Kaip žinoma, Konstitucija faktiškai nebuvo įgyvendinta.
4. 1918 m. atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos Valstybės Laikinoje Konstitucijoje teismų klausimas nėra minimas. Teismų veiklą reglamentavo 1918 m. lapkričio 28 d. Valstybės Tarybos išleistas Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, modeliaves iki 1914 m. Lietuvoje veikusių Rusijos teismų pavyzdį.
5. Lietuvos teismų sistema konstitucionalizuota 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje įtvirtinus, kad valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas.
6. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje buvo tiesiogiai įtvirtintas teismų ir teisėjų nepriklausomumas.
7. 1990 m. atkūrus nepriklausomybę buvo išlaikytas okupacinio periodo dviejų grandžių teismų modelis – Aukščiausiasis Teismas ir rajonų (miestų) teismai. 1992 m. sausio 16 d. konstituciniu reguliavimu nustatyta keturių grandžių Lietuvos Respublikos teismų sistema –

Aukščiausiasis Teismas, Apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai.

8. 1992 m. Tautos referendumu priimtoje Konstitucijoje numatytas atskiras Konstitucinis Teismas ir galimybė steigti specializuotus teismus administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms spręsti. Nuo 1993 m. pirmąsyk Lietuvos konstitucinėje tikrovėje įmanoma įstatymų atitiktį Konstitucijai ginčyti Konstituciniame Teisme.
9. 1999 m. sausio 14 d. išleidus keturių įstatymų rinkinį buvo įsteigti *specializuoti administraciniai teismai*: penki apygardų ir Aukštesnysis administracinis teismas, o Apeliaciniame teisme – Apeliacinių bylų skyrius. 2000 m. administracinių bylų sistema buvo pertvarkyta – panaikintas Apeliacinio teismo Apeliacinių bylų skyrius bei Aukštesnysis administracinis teismas ir įsteigtas Vyriausiasis administracinis teismas.

Šio skyriaus autoriai ne be pagrindo daro išvadą, kad teisminės valdžios institucinei sistemai trūksta stabilumo. Recenzento nuomone, politikų įkalbama visuomenei teismų sistemos reformos būtinybė yra iliuzinė. Institucinė teisinė sistema turi visas instancines galias vykdyti teisingumą. „Nelaimės“ priežastis – strategiškai iki šiol nepagrįsta Lietuvos teisinė sistema, nes sisteminiai disfunkciniai jos požymiai mechaniškai perkeliama teismams. Tuo požiūriu pirmiausiai reikia sureguliuoti įstatymų leidybos, įstatymų ir kitų teisės aktų sistemos valdymą, iš to itin svarbu pertvarkyti sisteminius „sujauktus“ procesinius įstatymus, mažinant jų teisinį neįgalumą, didinant procesinį materialių normų įgyvendinimo veiksmingumą. Procesinių

įstatymų kokybė ir teisėsaugos institucijų veiklos tobulinimas – teisinis kelias, kuriuo einant galima išspręsti daugelį teisminės valdžios sistemai priskiriamų disfunkcinių problemų, deja, ne visas. Matyt, reikia iš dalies sutikti su kai kurių teisinės sistemos tyrėjų griežtu verdiktu, kad „Lietuvos teisinė sistema – visuomenės socialinio dezorganizavimo veiksnys“ [7, p. 26].

Teisminės valdžios sistemos studija (5 skyrius) nuosekliai tęsia kituose skyriuose nagrinėjamas teises nuostatas, visus trijų tipų teismus, bendruosius, specializuotus – administracinius teismus bei Konstitucinį Teismą, jungiant į sistemą funkciniais ryšiais.

Šeštame skyriuje prof. Egidijus Kūris aukštu teoriniu lygmeniu detalai atskleidžia Konstitucinio Teismo institucinę paskirtį, konstitucinio mąstymo požiūriu sieja šio teismo veiklą su konstitucinės santvarkos saugojimu ir gynimu, konstitucingumo kontrolės paradigmomis. Čia lyginamuoju požiūriu tiriami du *konstitucinės kontrolės modeliai*: decentralizuotas ir centralizuotas. Autorius pažymi, kad renkantis konstitucinės kontrolės modelį, pagrindžiant įstatymų konstitucingumo patikrą, buvo remiamasi prof. M. Römerio teisine mintimi ir išėivijos teisininkų darbais.

Prof. Egidijus Kūris pagrįstai kelia Konstitucinio Teismo justicijos bylų nagrinėjimo procesines problemines situacijas: bylos galėtų būti nagrinėjamos teisėjų kolegijų, netobulai reglamentuotas *teisėjo atskirosios nuomonės institutas*.

Konstitucinio Teismo kompetencija yra viena iš įdomiausių ir talentingiausiai aprašytų problemų recenzuojamame vadovėlyje. Norisi pažymėti tokias, recenzento

nuomone, reikšmingas nagrinėjamas temas, kurias skaitytojai turi įsidėmėti:

1. Konstitucinis Teismas yra teisinė, o ne politinė institucija, nors jo nagrinėjamos bylos dažnai turi politinį atgarsį. Pagal Konstituciją, Teismas „turi teisę atsisakyti priimti nagrinėti bylą ar rengti išvadą, jei kreipimasis grindžiamas ne teisiniais motyvais“, nes Teismas „tiria ir sprendžia“ tik teisės klausimus (p. 79).
2. Konstitucinio Teismo aktai turi ne įstatymo, bet Konstitucijos galią. Įveikti Teismo nutarimo galią galima tik pakeitus Konstitucijos nuostatas, kuriomis grindžiamas nutarimas. Tuo požiūriu konstitucinį teisinį reguliavimą galima nukreipti tik į ateitį. Konstitucinio Teismo nutarimo įveiktis yra santykinė, nes ateityje Teismas analogiškoje byloje galbūt galėtų priimti kitokį nutarimą, grindžiamą naujesniu konstituciniu reguliavimu (p. 80).
3. Konstitucinio Teismo paskirtis — garantuoti Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą. Teisės aktų konstitucingumo kontrolė – „kiekybiškai pagrindinė“ šio teismo kompetencija, nes absoliuti dauguma bylų jame inicijuojamos kaip *tik dėl teisės aktų atitikties aukštesnės galios teisės aktams, pirmiausia Konstitucijai* (p. 81);
4. Konstitucija, kitaip nei ordinarinė teisė, neturi spragų, kitaip tektų manyti, kad ordinarinės teisės aktais tam tikrus santykius galima reguliuoti be jokios jų teisėtumo patikros galimybės, o tokia pozicija paneigtų Konstitucijos viršenybę. Kai Konstitucija tam tikrų santykių tiesiogiai nereguliuoja, laikytina, kad ji nustato įgaliojimus teisėkūros subjektams tuos santykius pagal kompetenciją reguliuoti savo teisės aktais, bet neperžengiant tam tikrų ribų ir nepažeidžiant konstitucinių principų.
5. Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės teisės aktai laikomi atitinkančiais Konstituciją, kol jų neatitikties jai nenustatė Konstitucinis Teismas. Tai *įstatymo, kito norminio akto konstitucingumo prezumpcija*. Antikonstituciniu pripažintas teisės aktas (jo dalis) negali būti taikomas nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad tas aktas prieštarauja Konstitucijai (p. 87).
6. Tariant, ar teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, būtina aiškinti ir tą tiriamą aktą, ir tą aktą, kurio atžvilgiu tiriamas. Todėl Konstitucinis Teismas, net to *tiesiogiai* – neįrašius Konstitucijoje, *privalo aiškinti Konstituciją* ir šitaip formuluoti *oficialiąją konstitucingą doktriną*. Konstitucinis Teismas taip pat turi paklusti konstituciniam imperatyvui traktuoti visus asmenis kaip lygius (29 straipsnis), vadinasi, *privalo panašias bylas spręsti panašiai* ir nekaitaloti savo doktrinos, vienose bylose tas pačias Konstitucijos nuostatas aiškindamas vienaip, kitose kitaip (p. 93).
7. Konstitucinė jurisprudencija yra *nuspėjama* ir ja, kurdamos ir taikydamos teisę, gali remtis kitos valstybės institucijos (pareigūnai), neišskiriant nė Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės, teismų. Teismo jurisprudencijoje išdėstyta konstitucinių nuostatų samprata, argumentai saisto ir teisę kuriančias, ir ją taikančias institucijas (pareigūnus).

Vienodas, nuoseklus Konstitucijos aiškinimas – visų teismų jurisprudencijos tęstinumo ir neprieštaravimo pagrindas, taigi svarbi ir konstitucinių vertybių, *inter alia* žmogaus teisių, įgyvendinimo garantija. Nauja doktrina neatsiranda tuščioje vietoje, ji remiasi tuo, kas suformuluota ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose. Oficiali konstitucinė doktrina kaip visuma kuriama *savo paties pagrindu*, pati save *reinterpretoja* (p. 94).

Bendrosios kompetencijos teismų temos nagrinėjimas (autorius doc. Haroldas Šimkūnas) nuosekliai ir sisteminiu požiūriu derinamas su visais galimais informaciniais šaltiniais: Konstitucija, Konstitucinio Teismo jurisprudencija, Teismų įstatymu, Civiliniu proceso ir Baudžiamojo proceso kodeksais, kitais įstatymais, mokslinės literatūros šaltiniais. Objektivaus mokslinio tonusą palaikomas taikliais Mokslinio redaktoriaus komentarais.

Skaitytojai aiškiai supažindinami su bendrosios kompetencijos teismų sistema, išskiriant *keturias* jų *grandis* ir *tris instancijas*. Pabrėžiama, kad nei įstatymai, nei teismų praktika neturi ištrinti esminio skirtumo tarp bylų proceso pirmosios instancijos, apeliacinės instancijos ar kasacinės instancijos teisme arba paneigti Apeliacinio teismo, kaip apeliacinės instancijos teismo, ar Aukščiausiojo Teismo, kaip kasacinės instancijos teismo, konstitucinės prigimties. Minima, kad žemesnės instancijos teismai nei administraciniu, nei organizaciniu atžvilgiais *nėra pavaldūs* aukštesnės instancijos teismams, o aukštesnės instancijos teismai negali kištis į žemesnės instancija nagrinėjamas bylas, nurodinėti, kaip jas

spręsti. Aiškiai, remiantis Konstitucinio Teismo nutarimais, pabrėžiamas iš Konstitucijos kylantis imperatyvas, kad teismų praktika formuojama tik teismams patiems sprendžiant bylas. Jurisprudencija turi būti prognozuojama, o ne netikėta, teisės atžvilgiu atsitiktinė (p. 111). Skaitytojai supažindinami su precedentų formavimo ir taikymo galiomis (p. 112). Atkreipiamas dėmesys, kad bendrosios kompetencijos teismų instancinę sistemą detalizuoja Civilinio proceso ir Baudžiamojo proceso kodeksai. Kadangi Konstitucija nereikalauja sukurti tiek instancijų, kiek yra teismų grandžių, nereikia ir nustatyti, kad kiekviena bendrosios kompetencijos teismui teisinga byla galėtų būti nagrinėjama visų grandžių bendrosios kompetencijos teismuose (p. 113). Studentai supažindinami su apeliacijos ir kasacijos esme (pagal tai jie gali aiškinti, kuo apeliacija skiriasi nuo kasacijos), Konstitucinio Teismo nutarimų poveikiu Aukščiausiojo Teismo veiklai.

Penktame skyriuje (autoriai dr. Lauras Butkevičius, prof. Egidijus Kūris) atskleidžiamos pagrindinės specializuotų administracinių teismų sistemos veiklos problemos. Jie pažymi, kad administracinės justicijos sistema yra sudedamoji teisminės valdžios sistemos dalis, vykdanči teisminę valdžios institucijų kontrolę ir padedanti užtikrinti teisėtumą viešojo administravimo, arba viešojo valdymo, srityje. Autoriai nagrinėja administracinių teismų sistemos ypatumus, jiems užtikrinant žmogaus teisių apsaugą, galimybę privačiam asmeniui ginti teises, pažeistas viešosios administracijos – viešojo administravimo institucijų ir pareigūnų. Vadovėlyje atkreipiamas studentų dėmesys, kad privatus asmuo nėra lygus administra-

cinių teisinių santykių dalyvis, nes viešojo administracija turi daugiau galių, dėl to asmuo yra labiau pažeidžiamas ir tokių kategorijų bylas daugelyje šalių istorijos eigoje pradėjo spręsti specialios institucijos pagal tam tikslui pritaikytas taisykles. Autoriai pažymi, kad administraciniai teismai Europos Sąjungos valstybėse yra paplitęs reiškinys. Tačiau, jų teigimu, pasaulyje nėra vienos administracinės justicijos sistemos. Vyrauja du – bendrosios ir specialiosios administracinės justicijos – modeliai. Vadovėlyje šie modeliai detalai nagrinėjami, pasitelkiant kitų autorių išvalgas, apžvelgiant prieškarį ir šių laikų Lietuvos teisinę mintį. Iškiriamas prof. Mykolo Rōmerio fenomenalus veikalas – konceptuali studija „Administracinis teismas“ (1928 m.). Teisinės minties ir teisinio mąstymo gilumo požiūriu vadovėlio autoriai išskiria M. Rōmerio nuostatą, kad administracinis teismas Lietuvoje būtinas, nes be jo šalyje būtų sunku išgyvendinti policinės valstybės tendencijas, o kurti teisinę valstybę – neįmanoma (p. 128).

Prof. Egidijus Kūris ir dr. Lauras Butkevičius, nagrinėdami administracinių teismų teisinius pagrindus, atkreipia dėmesį į dvejopą jų kompetenciją: (1) *sprendžia asmenų ginčus su viešąja administracija dėl jos išleistų administracinių aktų, t. y. dėl teisės viešojo ir vidaus administravimo srityje*; (2) *nagrinėja bylas dėl norminių administracinių aktų, kurių atitikties Konstitucijai ir įstatymams nagrinėjimas nepriskirtas Konstitucinio Teismo kompetencijai, teisėtumo, t. y. atlieka vadinamąją objektyviąją teisės normų teisėtumo kontrolę* (p. 133). Taigi administracinių teismų sistema tęstinai nagrinėjama remiantis *instituciniais, funkciniais ir procesiniais* požymiais.

Vadovėlio 9, 10 ir 11 skyriuose (9 skyriaus autoriai dr. Elena Masnevaitė, doc. Haroldas Šinkūnas, 10 skyriaus – dr. Lauras Butkevičius, prof. Egidijus Kūris, doc. Haroldas Šinkūnas, 11 skyriaus – doc. Haroldas Šinkūnas ir dr. Lauras Butkevičius) skiriama dėmesio aktualioms šių dienų teismų, teisėjų ir teisminės valdžios nepriklausomumo problemoms.

Autoriai yra besąlygiškai teisūs vertybinio požiūriu tvirtindami, kad teismų ir teisėjų nepriklausomumas sprendžiant kiekvieną bylą yra ne tik būtina jų nešališkumo, neutralumo, sprendimų priėmimo vien pagal teisę sąlyga, bet ir pamatinis teisinės valstybės raiškos požymis. Todėl pagrindinė šalies teismų pareiga yra skatinti ir puoselėti teisėjų elgesio standartus. Teismas ir teisėjai remtis įstatymais ir sąžine gali tik negalvodami apie savo ateitį. Spaudimas iš šalies – valstybinės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų, asmenų, kurių interesai teismo sprendimu esti užgaunami, priverčia teismų vadovus ir teisėjus susimąstyti: apie teismų finansavimo problemas, apie teismų reformų ir teisėjo karjeros posūkius, gero proceso standartus ar galimus pavojus šeimai ar artimiesiems.

Ne veltui nuo nusikalstamų poveikio grėsmių teisėjus saugo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos (nuo 2013 m. sausio 1 d. kriminalinės žvalgybos) dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas [1].

Vadovėlyje keliamas teismo (teisėjo) vidinio ir išorinio, procesinio ir organizacinio nepriklausomumo, teisėjų nepriklausomumo nedalomumo klausimas. Tuo požiūriu

sistemiškai analizuojama ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai ir kiti teisės aktai, bet ir Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos Milano kongreso 1985 m. gruodžio 13 d. rezoliucija Nr. 40/146 patvirtinti Pagrindiniai teismų nepriklausomumo principai, Tarptautinės teisėjų asociacijos centrinės tarybos Taipėjaus susitikime 1999 m. priimta Visuotinė teisėjų chartija, 2002 m. Hagoje priimti Bangaloro teisėjų elgesio principai² bei 2010 m. Strasbūre patvirtintos Didžiosios teisėjų chartijos (Pagrindiniai principai) nuostatos. Teisėjų nepriklausomumo vertybinės nuostatos analizuojamos ir ES teisės požiūriu. Manau, kad toks nacionalinių įstatymų ir tarptautinio teisinio reguliavimo derinimas prilygsta sinergetiniam efektui, aiškiai iškeliant teismo ir teisėjų nepriklausomumo paskirtį Lietuvos valstybėje.

Dešimtame skyriuje gana smulkiai, bet sistemaiškai aprašoma teisėjų įgaliojimų trukmė ir karjera: teisėjų korpuso formavimas, teisės aktų reikalavimai būti teisėju, svarbiausios teisėjo pareigos ir veiklos apribojimai, įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių institucijų įgaliojimai formuojant teisėjų korpusą. Teisėjų tarybos patarimai Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų.

Iš 10 skyriaus problemų recenzentą ypač sudomino teisėjo socialinių garantijų nagrinėjimo klausimas. Reikalas tas, kad politikai, Vyriausybės nariai viešojoje politinėje erdvėje tyčia ar dėl teisinio neraštingumo

² Bangaloro teisėjų elgesio kodekso projektą 2001 m. parengė Teisėjų grupė dėl teismų neliečiamumo stiprinimo. Kodeksas buvo priimtas teismų pirmininkų posėdyje, vykusiame Taikos rūmuose, Hagoje, 2002 m. lapkričio 25–26 d.

painioja socialinių lengvatų, privilegijų ir garantijų klausimus. Jų pasisakymai, patekę į žiniasklaidos priemones, klaidinamai formuoja visuomenės nuomonę.

Manau, kad vadovėlio autoriai teisingai kelia tuos opius teisėjų atlyginimo ir kitų socialinių garantijų klausimus, pabrėždami įstatymų įtvirtintą teisėjų socialinių (materialinių) garantijų sistemą. Teisėjų socialinių garantijų apsaugos imperatyvas kyla iš teisėjų nepriklausomumo principo, suformuluoto Konstitucijos 109 straipsnyje, siekiant teisingumą vykdančius teisėjus apsaugoti tiek nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių poveikio, tiek nuo kitų valdžios įstaigų ir pareigūnų, politinių ir visuomeninių organizacijų, komercinių ūkinių organizacijų, juridinių ir fizinių asmenų įtakos. Pažeidus konstitucinį teisėjo ir teismų nepriklausomumo imperatyvą, sudaromos prielaidos padaryti teisminę valdžią priklausomą nuo politinės konjunktūros (Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. liepos 12 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai). Teisėjo nepriklausomumas yra ir tarptautinis principas. Antai, yra aiškiai pabrėžiama, kad „Teisėjas ne tik neturi turėti ryšių su įstatymų vykdomąja ir leidžiamąja valdžia ir būti jų veikiamas, bet ir protingo stebėtojo požiūriu jis turi būti nepriklausomas nuo šių valdžių“ (Bangaloro teisėjų elgesio principai. *Op. cit.*, p. 1.3.).

Apibendrinant ketvirtojo punkto retorinį klausimą „*Ar galimas teisminės valdžios intelektualinės paradigmos poslinkis [...]*“ reikia pripažinti, kad mokslinio redaktorius prartarmė, taip pat įžanginė dalis ir pirmoji dalis rodo, kad vadovėlyje suformuoti teoriniai ir praktiniai teisminės valdžios intelektualinio

suvokimo universalūs pagrindai, tinkami akademinėms studijoms, teisininkams, norintiems gilintis į minimas problemas, kitų mokslo sričių intelektualams, geros valios mąstantiems politikams, turintiems dvasinį požiūrį į teisę, įstatymą, tiems, kurie nežaidžia ir nemanipuliuoja teise, farsu nežaloja žmonių sąmonės. Pastariesiems reikia išleisti *Teisės žinių elementorių (ABC) apie tai, kaip suvokti ekonomikos, politikos ir teisės bendrąjį gyvenimą*“.

5. Kitų teisinių institucijų (nepri-skirtų teisminei valdžiai) ir valstybės kontroliuojamų teisinių profesijų asmenų institucinis, funkcinis ir procesinis dalyvavimas vykdamas teisingumą

Šio recenzijos probleminiu pavadinimu bandau išsiaiškinti, kodėl suskaidžius teisinių institucijų visumą į dvi dalis – teismus ir institucijas, nepriskirtas teisminei valdžiai, visuomenėje nebe politikų pagalbos kiekvienai atskirai skiepijamas nevisavertiškumo kompleksas, stigmomis demonizuojama jų veikla. Bent mano praktinė ir mokslinė veikla, bendravimas su politikais parodė, kad valdžių padalijimo principo įgyvendinimo praktika įgavo ir toliau įgauna nesveiką disfunkcinį konkurencinį pobūdį ne tik tam tikrose valdžių srityse, bet ir tarp atskirų valdžių. Manau, kad teisinių institucijų supriešinamas, skaidymas ir jų stigmatizavimas yra makiaveliško mentaliteto adaptavimas socialinėje politinėje erdvėje, vienas iš valstybės valdžios monopolizavimo instrumentų. Sukurtos socialinės įtampos laukuose kiekviena teisinė institucija negali sistemškai įgyvendinti bendrų teisingumo vykdymo tikslų (tiesioginio vykdymo ir dalyvavimo

jame), nes jos tam tikra lokalizavimo apimtimi, instituciniu, funkcinio ir procesinio požiūrių eliminuotos iš sinergetinės veiklos galimybių savo atskirtimi, kiekviena institucija atskirai sprendžia institucinio gyvavimo klausimus. Politikams monopolizavus net dvi valstybės valdžias – įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją – ekonominio ir socialinio kapitalo svertais, žiniasklaidos priemonėmis teisinės institucijos bent makrolygmeniu dirbtinai šalinamos iš valdžių padalijimo triados (neskaitant subtilaus Respublikos Prezidento vaidmens). Socialinės institucinės atskirties laukuose lengviau „tvarkytis“ su teisinėmis institucijomis. Noromis nenoromis tenka atsiminti tą antikinį *motto*, kad *pigi teisė brangiai kainuoja*. Pigios policijos ir prokuratūros reformos yra iš to „intelektinio krepšelio“.

Vadovėlyje Lietuvos prokuratūros institucinio, funkcinio ir procesinio teisinio statuso atodanga remiasi galiojančių įstatymų analize, kuri sukuria lyg ir „normalios“ prokuratūros įvaizdžio schemą. Bet tai tik statinė, ne dinaminė prokuratūros veiklos schema, kuri turi derėti su kitomis teisinių institucijų dinaminėmis schemomis. Nors pagal Prokuratūros įstatymą prokuratūra yra valstybės institucija, atliekanti Konstitucijoje, šiame ir kituose įstatymuose nustatytas funkcijas ir „padedanti užtikrinti teisėtumą bei teismui vykdyti teisingumą“ (2 straipsnis), tačiau ši institucinė ir funkcinė nuostata *be prokurorų nepriklausomumo* neturi veiksnios infrastruktūros. Šiuo atveju jokios infrastruktūrinės prokuratūros reformos nepakeis padėties (tai įrodo ir generalinių prokurorų kaita neišbuvus visos kadencijos). Kiekvieno naujo generalinio prokuroro veiklos strategija, kaip prokuro-

rinės veiklos reiškinys, bus nuolat politikų kvestionuojama. Mokslinio redaktoriaus komentaras, skirtas prokuratūros modelio atrankai Lietuvoje ir *prokurorų nepriklausomumui*, fiksuoja šio klausimo nebaigtumą Lietuvoje (p. 262).

Reikiamu akademiniumi stiliumi instituciniu istoriniu ir funkciniu požiūriu nagrinėjami ombudsmenų (13 skyrius), ikiteisminius tyrimus ir (arba) operatyvinę veiklą vykdančios institucijos (14 skyrius), valstybės kontrolė (20 skyrius). Funkciniu požiūriu nagrinėjant valstybės kontrolę reikiamai skiriamas dviejų tipų valstybinis auditas – finansinis (teisėtumo) ir veiklos (ekonominis). Mano požiūriu, vadovylyje nepakankamai atskleistas veiklos audito vaidmuo vertinant tam tikrų valstybės institucijų funkcijų ekonominį efektyvumą viešojo administravimo srityje.

Labai fragmentiška informacija apie Vidaus reikalų ministeriją ir jos sistemai priskirtas institucijas. Lyginamas analizuotą teisminę valdžią ir šią nagrinėjamą sistemą, matau didelę keliamų institucinio, funkcinio ir procesinio pobūdžio problemų disproporciją. Antai, policija dėl vykusių reformų tapo marginalia socialinės atskirties institucija [9], nors jos pertvarka turėjo būti vykdoma atsižvelgiant į Europos policininkų chartijos [3] reikalavimus. Chartijoje teigiama, kad valstybė privalo kurti tinkamą socialinį ir profesinį policininko statusą, kuris padėtų atlikti paslaugą piliečiams, duoti policininkams tokį „teisėtą atlyginimą, kurį nustatant atsižvelgiama į policininko pareigų specifika, kuris jiems suteiktų reikalingą ekonominį saugumą, darbingumą, garantuotų jų dorumą ir kad jie nebūtų

linkę į korupciją“. Valstybė privalo jiems šią paslaugą garantuoti, atsižvelgdama į ypatingą riziką, kuri kyla dėl policininkų veiklos, ir į tai veiklai skiriamą laiką. Kita vertus, buvo svarbu pabrėžti policijos vaidmenį kriminalinės justicijos sistemoje. Antai, Europos policijos etikos kodekse yra pabrėžiama, kad „policija yra viena iš keturių kriminalinės justicijos sistemos (policija, prokuratūra, teismai ir penitenciarinės institucijos) sudedamųjų dalių. Nors vertinama, kad kiekviena iš šios sistemos dalių yra nepriklausomos, tačiau kartu pripažįstama, jog šioje sistemoje turi veikti bendri jų veiklą reguliuojantys mechanizmai, kad pati sistema ir kiekviena jos dalis veiktų efektyviai, pagal įstatymo reikalavimus. Kad ir kokios būtų aplinkybės, šis kriminalinės justicijos sistemos modelis, kai tiriama byla vienos dalies (institucijos) perduodama kitai ir taip užtikrinamas kriminalinės justicijos sistemos nenutrūkstamas procesas, reikalauja, kad visos dalys iki tam tikro lygmens būtų nepriklausomos. Toks sistemos modelis suteikia asmeniui, kurio atžvilgiu atliekamas baudžiamasis procesinis tyrimas, tam tikras garantijas“ [2].

Kitų teisinių institucijų, nepriskirtų teisminei valdžiai (Teisingumo ministerija ir jos sistemai priskirtos institucijos – 21 skyrius; ikiteisminio ginčų nagrinėjimo institucijos – 22 skyrius; Vyriausioji tarnybinės etikos komisija – 23 skyrius), institucinis, funkcinis ir procesinis dalyvavimas vykdamas teisingumą akademiniumi požiūriu atskleistas visiškai. Be abejo, gerinant šių teisinių institucijų teisinį statusą, funkcines ir procesines galias, jų dalyvavimas užtikrinant teisingumą gali būti veiksmingesnis. Tai

sinergetinio požiūrio į Lietuvos teisinę sistemą klausimas, kuris šiame vadovyje nėra nagrinėjamas. Bent vadovėlis sudaro tokias teorines prielaidas šiuos klausimus nagrinėti plačiau monografijose, kitose mokslinėse publikacijose.

Žmogaus orumas, laisvė, demokratija, lygybė, teisinė valstybė, žmogaus teisių užtikrinimas – tai teisinės vertybės, su kuriomis Lietuva atėjo į Europos Sąjungą ir jos ginamos visoje ES teisinėje erdvėje. Šiuo požiūriu yra svarbi valstybės kontroliuojamų teisinių profesijų – advokatų, notarų ir antstolių – veikla. Jų legitimus dalyvavimas apsaugant socialinio teisingumo vertybes teisinėje aplinkoje sujungia visas šio vadovėlio nagrinėjamas temas. Šių problemų nagrinėjimas vadovyje

yra puikus sisteminio teisinio mąstymo rezultatas. Kaip teisininkas, pritariu autorių dominuojančiai minčiai, kad „visos šios profesijos susijusios su teisingumo vykdymu [...] ir teisinės tvarkos valstybėje palaikymu apskritai, taigi su viešųjų funkcijų vykdymu“ (p. 569).

Vadovėlis „Lietuvos teisinės institucijos“ yra gerąja to žodžio reikšme monografinio lygmens leidinys, tinkamas plačiai skaitytojų auditorijai – nuo studento, doktoranto iki profesionalaus teisininko. Leidinio kalba, nors ir rašyta didelio autorių kolektyvo, – aiški, logiška, taisyklinga. Šiuo požiūriu vadovėlis gali (ar turi) būti skaitomas visų, kuriems rūpi valstybės valdžios įgyvendinimo veiksmingumo problemos Lietuvoje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisės saugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 20-520.
2. *Europos policijos etikos kodeksas*. Priimta Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2001 m. rugsėjo 19 d. Vilnius, 2002.
3. *Europos policininkų chartija*. Priimta Strasbūre 1993 m. rugpjūčio 25 d. Vilnius, 1993.
4. Artėjant apylinkių teismų sujungimui. Kokybės vadybos sistema teisme – našta ar būtinybė? Teisėjas blog'eris – misija (ne) įmanoma? *Teismai. LT. Teismams ir apie teismus*. 2012 m. birželis Nr. 2 (6) ISSN 2029-730 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <[http://www.teismai.lt/dokumentai/teismai.lt_nr.2\(6\).pdf](http://www.teismai.lt/dokumentai/teismai_lt_nr.2(6).pdf)>.

5. GUOGIS, A.; GRUŽEVSKIS, B. Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 3(7), p. 19–35.
6. SEZEMANAS, V. *Logika*. Kaunas, 1929.
7. ŠLAPKAUSKAS, V. Teisinės sistemos disfunkcija – silpnos socialinės politikos požymis. *Socialinis darbas*, 2006, nr. 5(1).
8. Teisingumo ministras pateikė atsakymus į interpelacijos klausimus [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.teisingumas.lt/visuomenei/teisinis-svietimas/teisingumo-ministras-pateike-atsakymus-i-interpelacijos-klausimus>>.
9. URMONAS, A. Socialiniai pokyčiai ir policijos subjektiškumas. *Jurisprudencija*, 2002, t. 36(28), p. 13–24.

Įteikta 2012 m. spalio 23 d.

Priimta publikuoti 2013 m. sausio 17 d.